

Don Kalb

ÚGY GONDOLKODNI A NEOLIBERALIZ- MUSRÓL, MINTHA A VÁLSÁG ÉPP MOST TÖRTÉNNÉ

Eredeti tanulmány: Kalb, Don (2012): Thinking about neoliberalism as if the crisis was actually happening. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 3.: 318-330.

Az alábbi tanulmány legfőbb vitapartnere Loic Wacquant, akinek az antropológiai írásait Kalb túlságosan intézményi megközelítésűnek, ezáltal pedig túlságosan bourdieu-i, mereven strukturalista ihletettségűnek gondolja. Ezzel szemben Kalb egy sokkal inkább viszonyokon alapuló, és dinamikákra építő megközelítést tart elsődlegesnek, amellyel véleménye szerint a neoliberalizmussal szemben világszerte népi mozgalmak formájában megmutatkozó elégedetlenségi hullám értelmezése is könnyebbé válik. Az írás első részében Kalb körbejárja Wacquant-nak a büntető komplexumról írott érvelését, amely miatt utóbbi a neoliberalizmus antropológiai értékelését a bourdieu-i „bürokratikus mező” koncepciójára alapozza. Felfejti, hogy a tényleges közpolitikai folyamatok és az azokat legitimáló mítoszok csak addig választhatók külön az elemzés szempontjából, amíg a neoliberalizmus uralkodó helyzetben van a politikai szintén, ezzel kapcsolatban mind a populista jobboldal feltörését, mind a politikai liberalizmussal való kényszerházasságot bemutatja. A továbbiakban arra jut, hogy a Wacquant által leírt fegyelmező állam kialakulása az uralkodó osztályok finanszírozott érdekeinek egy lehetséges következménye, azonban az osztályképződési folyamatok leírásánál tartózkodik a pusztán a gazdaságra koncentráló megközelítésektől. Végezetül a neoliberalizmus megjelenésének néhány konkrét részletét felelevenítve megpróbál általános képet alkotni a 21. század kapitalizmusáról, amely a különféle gazdasági és társadalmi erők hatására egyszerre válik egyre töredezettebbé és mégis egyre szilárdabbá.

Csak gratulálni lehet a *Social Anthropology* folyóiratnak ahhoz, hogy jó érzékkel akkorra időzítette a „létező neoliberalizmus történeti antropológiájának” vitáját, amikor a pénzügyi válság az Európai Uniót egy éjszaka leforgása alatt az amerikai stílusú kapitalizmus önjelölt polgári alternatívájából egy transznacionális adósságkezelő céggé alakítja; amikor a görög és spanyol munkanélküliségi ráták 25% fölé ugranak, úgy, hogy a fiataloké már 50%-on túl jár és a lakosság jelentős csoportjai nyílt lázadásba kezdtek; amikor egyes helyeken a munkabérek az IMF parancsára negyedével csökkentek és a 24 órás munkanapokat is újra bevezették (mindkettő Romániában történt); amikor a francia szavazók egyhatoda (2012 áprilisában) ismét a *Front National* mellett tette le a voksát; és amikor a norvég tömeggyilkos, Anders Behring Breivik pere zajlik egy oslói bíróságon, amiért ténylegesen megtette azt, amiről a radikális jobboldal nyíltan álmodozott évek óta: szociáldemokratákat végzett ki a képzeletbeli nemzeti önvédelem ürügyén; amikor mindezek – a pillanatnyi európai kontextus megannyi jelentős „színes apró” híre – valóban okot adnak erre az eszmecserére¹.

A társadalmi mozgalmak széles körű globális felhozatala, amelynek ezek a kicsiny, ámde határozott európai események csupán egy részét képezik, még inkább sürgetővé

1 Szeretném felhívni az olvasók figyelmét arra a fontos vitára, amely a *Focaal* folyóirat 51. számának hasábjain zajlott 2008 nyarán, és amelyhez John Clark, Peter D. Little, Donald Nonini és Neil Smith is hozzászóltak. A *Focaal* vitája több téren is a miénkhöz hasonló témákat ölelt fel.

teszi a kérdésfelvetést. Csak néhány példát említve: eszünkbe juthat az arab tavasz, a chilei diákok balos lázadása, argentin és más dél-amerikai baloldali populisták mozgósítása és nacionalizálódása, az *Occupy Wall Street* és más „99%-os szervezetek tüntetése az USA-ban és más nyugati városokban, az izraeli *indignados* („elégedetlenek”) mozgalom, az indiai „maoisták” kiengesztelhetetlen fegyveres lázongása a középső vidékek erdeiben és a kínai munkások és parasztok évi 70 000 tömegtüntetése a kizsákmányolás és kismizmizés ellen. Egy töredezettsége ellenére is globális felkelés zajlik, a neoliberalizáció folyamatai pedig sok szempontból is háttérét adják a történeteknek.

Mindezek egyébként éppen azok az emberekkel vagy helyekkel kapcsolatos empirikus témák, amelyekkel az antropológusok amúgy is foglalkoznak. Ahogy Wacquant megjegyzi:

„A neoliberalizmus antropológiai vizsgálatainak legtöbbje ezt a sémát (»a dereguláció, a privatizáció és az állami juttatások fokozatos leépülése«) igyekszik alkalmazni a világ legkülönbébb országai esetében, sőt akár egész kontinensekre is kiterjesztve, hogy felfedje a piac uralmának kulturális csapdáit, illetve az ezekre adott társadalmi reakciókat” (2012: 69).

Az antropológusok által kevésbé szívesen érintett kérdések viszont így is baljóslatúan és elválaszthatatlanul felsejlenek minden egyes helyi problémakör kapcsán. A válságát élő globális kapitalizmus nagy, sürgető intézményi kérdései ezek: olyanok, mint például hogy az USA és Európa főbb államainak központi bankjai a financializáció, illetve a marxisták által „fiktív felhalmozásnak” nevezett időszak után képesek lesznek-e a fiktív tőkét felszívni, és sikeresen „rematerializálni” és visszaértékteleníteni az analógia kedvéért „fiktív kapitalista államhatalomnak” nevezett segédlettel? Vagy, hogy a kínai gazdaság ténylegesen át fog-e térni a magas bérekre és a magas belföldi fogyasztásra még a mi életünkben, ezzel végre megszüntetve a globális proletariátusra és „tartalékhadsereg” nehezedő jelenlegi nyomását? Sikerül-e végül a mégannyira töredezett és átláthatatlan kínai pártállamnak úrrá lennie a saját túlfelhalmozási válságán, vagy továbbra is a túlzott kizsákmányolás ingatlanspekulációval házasított kombinációjának rabja marad? Illetve, hogy vajon a kapitalista világrendszer, avagy „Föld-rendszer” képes lesz-e alkalmazkodni ehhez a viszonyaiban, intézményeiben és ökológiájában egyaránt felgyorsuló, Thomas Eriksen találó kifejezésével élve, „túlmelegedéshez”? A kérdéseknek ez a három sora közvetlenül összekapcsolódik, ennél fogva együttesen járulnak hozzá a fent említett társadalmi mozgalmak megszilárdulásához.

Két stratégiai okom van arra, hogy a mostani vita keretein belül megemlítssem ezeket a szembeötlő folyamatokat. Először is, a következő nagyszabású kérdéseket szeretném feltenni a globális kapitalizmussal kapcsolatban, hogy kiemelhessek két alapvető és

tulajdonképp egyszerű állítást: a) egyrészt azt, hogy a világban tapasztalható átalakulás legfőbb kérdéseit, úgymint a nyugati kapitalizmus finanszírozását, elsődlegesen Kína beilleszkedését a globális kapitalista termelőgépezetbe, a világproletariátus megháromszorozódását 1989 óta, beleértve az ehhez kapcsolódó urbanizációt, migrációt és egyéb versenynyomást, valamint a nyugati hegemonia küszöbön álló hanyatlását nem lehet csupán egy „neoliberalizmusnak” nevezett uralkodó politikai paradigmával, hovatovább állami számíttással magyarázni vagy erre redukálni, még akkor sem, ha egyébként ezek többszörösen összefonódnak ezzel a paradigmával vagy számíttással; b) másrészt azt, hogy mindezek miatt sokkal komolyabban kellene foglalkoznunk a kapitalizmus vagy kapitalista világrend és a neoliberalizmus közötti kapcsolat pontos mibenlétének túlságosan magától értetődő és mégis túl gyakran feleltetlenül elhessegetett kérdésével.² A másik ok, amiért a politikai versengés és ellenállás ebben a pillanatban is világszerte zajló epizódjait felelgetem, az, hogy a válság és a mobilizáció eme súlyos kontextusa mind ez ideig furcsamód hiányzott a *Social Anthropology* vitájából, talán Wacquant fentebb idézett, kissé atyáskodó megjegyzéseit tükrözve ezzel az antropológia és a neoliberalizmus tanulmányozásának napi kapcsolatát illetően. A vita irányultságát tekintve szilárdan hajlott az osztályozás és a módszertan kérdései felé, ezzel azt a benyomást keltve, hogy a neoliberalizmus mára már kikristályosodott témája a történeti kutatásnak. Emellett viszont az önmagában is alapvető fontosságú közvetlen tér- és időbeli kontextusra alig jutott figyelem. Mindez azért különösen meglepő, mert jobban megvizsgálva mindazok a vitatott események, amelyeknek nap mint nap szemtanúi vagyunk, azt jelzik, hogy a neoliberalizmus – akármely hibrid vagy éppen „parazita” (*à la* Peck és Theodore) formájában – éppen hogy intellektuális szempontból kevésbé meggyőző, a közvélekedésben kisebb a legitimációja, és radikálisabban és nyíltabban kérdőjelezi meg, mint az elmúlt három évtizedben bármikor, immár a magországokban és a gyorsan növekvő, népes dél- és kelet-ázsiai perifériákon is. A közvélekedésben megjelenő legitimációt és az intellektuális meggyőződés történelmi mélypontját mindenképp számításba kell vennünk, mikor a „létező neoliberalizmus történeti antropológiájáról” beszélünk, mivel ezek önmagukban is rendszerszintű és elméleti sajátosságokkal rendelkeznek.

POLITIKAI KÉPZETEK

2 Az elméleti optimizmus egy ilyen értelemben vett figyelemre méltó képviselője Henrietta Moore (2011), aki úgy véli, hogy mivel a társadalomelmélettel foglalkozók körében sincs konszenzus a kapitalizmus és globalizáció mibenlétéről, neki nem ezzel kell foglalkoznia, hanem az értelmiségi merengés helyett inkább a hétköznapi emberek reményeinek mikroszintű antropológiájára kell koncentrálnia.

Mi a viszonylagos csönd oka? Egyrészt talán az, hogy ki lehessen kerülni a kapitalizmus és neoliberalizmus viszonyának elméleti keretbe foglalását. Lehet, hogy a kapitalizmus válságban van, ahogy azt manapság még a *Financial Times* is elismeri, de nem úgy a neoliberalizmus. Ahogy a korábban már említett euróviták a napnál is világosabbá teszik, ismét ez a domináns, kvázi magától értetődő politikai paradigma. Akkor is, ha az utcán ezt meg is kérdőjelezzük. Akkor is, ha a közvélemény bizonyára kevésbé támogatja. A közgazdászok és gazdasági szakértők által válogatás nélkül „populizmusnak” hívott valami irányába tett engedmények még kifizetődőek is lehetnek. Néha akár egy-egy keynesiánus ellenvéleményt is meg lehet fogalmazni. De a kulcsfontosságú nyugati politikai küzdőterek szereplői közül valószínűleg kevesen kétlik azt, hogy az OECD-országok több mint 100%-os államadósságával – nem is beszélve a magánadósságokkal együtt vett 200–300%-ról – a neoliberalizmus ’70-es évekbeli első megjelenésének körülményei újrateremtődtek, megsokszorozódtak, és eszerint ma már értelemszerűen a közkiadások lefaragásának újabb hullámát kell elkönyvelnünk.

A neoliberalizmust bíráló mozgalmakat egyébként nem hagyják említés nélkül a problémakörrel foglalkozó mai szerzők sem. Hilgers például hangsúlyosan kiemeli, mennyire fontos szerepe van az „ellenállásnak” az afrikai neoliberalizáció jelenlegi irányvonalainak alakításában, de mindegyre sajnos csak egy nem is igazán kifejtett gondolatfoslányt szán, miközben a gondolatmenet nagyobb részében Wacquant büntető-rendszerekre fókuszáló érvelését követi (Hilgers 2012). Wacquant azért marad a bourdieui institucionalizmus dilemmáinak foglya, mert az utóbbinak a „bürokratikus mezőről” alkotott fogalmát fogadja el a neoliberalizáció elsődleges motorjaként, ami a büntetőkomplexum felemelkedésének magyarázatához jól is illik. Állítása szerint ezt a bürokratikus mezőt „szimbolikus és materiális harcok” (2012: 74) mozgatják, habár ebből mi nem sokat látunk a valóságban. Emellett, bár azt állítja, hogy ezek a bürokratikus mezőn belülről és kívülről egyaránt érkezők (uo.), azt kell gyanítanunk mégiscsak, hogy itt tulajdonképpen a Bourdieu-féle „állami jobb kezet” irányító „magas állami elit” és az „állam bal kezeként” azonosított alacsonyabb státuszú szociológusok, tanárok és szociális munkások közötti küzdelmekről van szó. Valóban lezajlik az egész házon belül? Ez alapján már-már így tűnik. A bürokratikus mező koncepciója így viszont ironikus módon éppen a Gramsci által „pozíciók és manőverek háborúiként” láttatni kívánt lehetőségeket ejti csapdába, amelyek pedig – mivel a francia késő jóléti államénál egy sokkal féltelenebb európai korszakban gyökereznek – a mostani eseményekhez jobban illő, inkább vitára késztető, kiszámíthatatlanabb dinamikát eredményeznének. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy amit Bourdieu a „bürokratikus mezőről” vagy „az állam jobb és bal kezéről” jó szemmel megállapított, ne lenne egyébként rendkívül hasznos. Magam is örömmel használtam

ezeket a fogalmakat a neoliberalizmussal foglalkozó írásaimban (Kalb 2009a, 2009b, 2011a, 2011b), de ezúttal tudatosan szeretném mellőzni őket.

Peck és Theodore (2012) a térbeli és folyamatalapú (*spatio-processual*) dialektikus módszertanaik ragyogó alkalmazásával egyértelműen számításba veszik az általános elégedetlenség hatását a neoliberalizmus beépített haladási irányára. A Polányi-féle kettős mozgás előtti főhajtásuk ellenére összességében véve a bürokratikus mező lekötelezettjei maradnak, miközben az saját kibontakozó ellentmondásaiba, nem szándékolta következményeibe, meglepetéseibe és egyéb járulékos hatásaiba gabalyodik bele. Vizsgálódásuk középpontjában egyértelműen a neoliberális „szabályozás” és annak végrehajtói helyezkednek el. Finomkodó módszertani nyelvezetükkel szükségtelenül egyfajta *sui generis* karaktert kölcsönöznek ezeknek, mintha a közpolitika alakítói és a közigazgatásban dolgozók saját neoliberális projektjeik egyenetlenségeinek és önellentmondásainak foglyaként nyakig benne lennének az egészben. Azt látom, hogy mind Peckék, mind Wacquant, de Stephen Collier (2012) főbb állításai is hasznos intelműl szolgálhatnak minden antropológusnak, hogy az intézményesült (történeti) etnográfát és annak esetleges elméleti meglátásait még annál is komolyabban vegyük, mint amennyire most veszik. Ugyanezen antropológusok számára azonban a történet nem lehet teljes, ha kizárólag a közszolgák szintjére koncentrálnak. Ez olyasvalami, amihez makacsul ragaszkodnunk kell minden körülmények között.

A ténylegesen zajló neoliberalizációs folyamatok és ezek szabályozásbeli kimenetelének empirikus vizsgálata szempontjából hasznosnak bizonyult elválasztani a neoliberalizáció konkrét közpolitikai lépéseit a neoliberalizmust favorizáló vagy kárhoztató nyilvános politizálástól és mítoszteremtéstől, és előnyben részesíteni a bürokratikus mezőt a hegemonia és versengés szélesebb témakörével szemben. Egy ilyen procedura többletértéke azonban rögtön csökkenni kezd, ahogy a neoliberalizmus általános elfogadottsága bizonytalanává válik, a neoliberális politikát alakító elitcsoportok legitimációja pedig történelmi mélypontjára süllyed. Wacquant a büntető államról írott nagyszerű írásai révén tökéletesen látja, hova halad mindez: a bürokratikus elitek előveszik, felhizlalják és saját céljaikra felhasználják az autoriter populizmust és idegengyűlöletet, és megteremtik a szuverenitás mindenki számára elérhető mítoszait szó szerint „az utcán”, éppen azért, hogy a népszuverenitáson általuk ejtett tényleges csorbákat elfeledtessék. Wacquanthoz hasonlóan én is azt gondolom, hogy ez egy lényegi eleme a neoliberalizmusról szóló jelenlegi vitának (Kalb 2009a, 2009b, 2011a, 2011b; lásd még Holmes 2000; Gingrich és Banks 2005).

A jelenlegi vitát elindító írásában mégis úgy tűnik, hogy Wacquant szerint az ilyen és ehhez hasonló folyamatok ismételtlen a bürokratikus mezőben, azaz házon belül zajlanak le. Egy rövid cikk természetesen nem elég ahhoz, hogy minden kíváncsúnak elegend tegyen az ember, de azért az mégiscsak szemet szúr, hogy meg sem említi az Európában és az USA-ban is egyre erősödő jobboldalt. Ráadásul itt egy szűk értelemben vett nemzeti

szocialista jobboldal jött létre, amely bár az új etnopolitikai vállalkozók játékszeréül szolgál, egy felismerhető baloldal hiányában mégis szervesebb annál, mintsem hogy a bürokratikus mező fogalmával meg lehetne magyarázni (Kalb 2009a, 2009b, 2011a; Kalb és Halmi 2011). Nonini (kiadatlan kézirat) például ihletadó módon az „elnyomás együtteseiről” beszél. Az uralkodó neoliberális elitekre nézve a jobboldali populizmus sokszor sokkal ijesztőbb és bomlasztóbb hatású, mint ahogy azt Wacquant megfogalmazása alapján várnánk. Jó példa erre Magyarország és Hollandia, ahol a „liberális közép” az események láncolata során zűrzavaros mozgalmak és drámai politikai fordulatok célkeresztjébe került, amelyet egy „bürokratikus mező” aligha lenne képes önmagában irányítani. Állami elitok komplett csoportjai és teljes neoliberális eszköztárak kavartak fel, hogy aztán neonacionalista formában üledjenek le újra, és egy kellemetlen populista neoliberális-biztonságpárti szövetséget is útjára indítsanak egyúttal, az ehhez kapcsolódó közérthető világgéppel, amely még mindig képes váratlan irányokba elmozdulni. Hollandiában ez a biztonságközpontú populista hibrid érdekes módon most épp a radikális, de szűklátókörű baloldal irányába fordul, miután az EU megszorító intézkedései válnak az ártatlan nemzetet felforgató nemkívánatos betolakodóvá.³ Hilgers utal az afrikai autochtónia diskurzusra is, amely jelenség lényegében nem tér el ettől. Ugyanígy bizonyos megnyilvánulásaiiban az Andokbeli és a legdélebbi latin-amerikai országok populista baloldala hasonló „érzelmi struktúrák” létezését nyilvánítja ki a nemzet viszonylatában, bár ezt hangsúlyozottan eltérő politikai tartalommal tölti meg.

Visszatérve, ha Wacquant célja a neoliberalizmus történeti antropológiájának megalkotása, akkor ehhez egyelőre kevés az elméleti szövetségese az ő mégoly tökéletes ösztönei ellenére is. Stuart Hallnak a feltörekvő thatcherizmusról és tekintélyelvű populizmusról írott korai műve (Hall et al. 1978) talán segítségünkre lehet abban, ha az intézményekre fókuszáló Bourdieu-t a dinamikákra és interakciókra bizonyosan fogékonyabb Gramscival akarjuk összevetni. Jonathan Friedman globalizációról, identitáspolitikákról és „veszélyes osztályokról” írott műveivel (Friedman és Friedman 2008a, 2008b) lehetne magától értetődő szövetséges, ahogy Gavin Smith (2011) is a maga finanszírozásáról, többletnépességről és „szelektív hegemoniáról” írott munkájával. Bourdieu-höz hasonlóan Wacquant is el tud indulni csak a saját elméletére alapozva, az viszont minimum meglepő lenne, ha ez kizárólag előnynek számítana. A „történeti antropológia” ötlete mindig is az

3 Egy olyan EU-s megszorításról van szó, amelyet paradox módon maga a jobboldali holland kormány indított el az EU-ban, szövetségben Merkel kormányával és élvezve Wilders (holland szélsőjobboldali politikus, a holland Szabadságpárt alapító vezetője – *a ford.*) hangos támogatását, aki akkor még képes volt irányítani a görögök „megszorongatását” nagy örömmel nyomon követő híveinek lojalitását. Ugyanennek egy korábbi változata volt az olaszok „megszorongatása”, amit a ’90-es évek végén, az euró bevezetése előtti időszakban szított a holland és német jobboldal.

összefonódásokra épülő szövetségeket és a diszciplínák határait lebontó párbeszédet támogatta (Kalb és Tak 2005).

A nyilvános mítoszteremtés természetesen nem csak az autoriter és neonacionalista populisták sajátja. A neoliberális piacositók, jól felfogott választási és nyilvánosságbeli érdekeik miatt, sokszor szövetkeztek már eddig is a politikai liberálisokkal: gyakran ugyanannak a cselekvőnek a két – programjaik által integrált – arcát jelentették, ezáltal pedig nagy politikai rugalmasságra tettek szert (Kalb 2000). Ahogy a szociális jogok és kollektivitások nyelve elhalványodik a közemlékezetben – márpedig ez történik most –, a neoliberalizmus „középosztály-teremtésre”, egyéni boldogulásra és privatizált fogyasztásra vonatkozó ígérete szövetkezik az emberi jogok, a civil társadalom és a demokrácia szókészletével, sőt még a „jogállam bal kezével” is, csak hogy a kollektív politikai vágyak tehetetlenségi erejét saját céljaira használja. Az új „kommunista filozófusok”, mint Alain Badiou vagy Slavoj Žižek mostanában kezdték kritizálni a Bernard Henri-Lévyhez hasonló *nouveaux philosophes* liberális örökségének privilegizált helyzetét és ennek az egyes országokban fellelhető példáit, amelyek mind arra szolgáltak, hogy a ’80-as éveket követően a nyugati baloldal vonzó emberi jogi világképének a kialakulását segítsék. Pénzzel kitömött közpolitikai *think tanke* teljes tűzéséről van szó, amelyek közül sok, mint például az US Endowment for Democracy éppen erre a célra jött létre. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága például a „kellő gondossággal kezelt emberi jogok” elvének elterjesztését tűzte ki célul a transznacionális vállalatok körében. A Foxconn kínai munkásai nem azért kapnak béremelést, mert megszervezték magukat és sztrájkba kezdtek, hanem azért, mert az Apple azt várja el a beszállítóitól, hogy a nyugati, kertvárosi középosztályba tartozó vásárlói körében fenntarthassa emberi jogi imázsát. Az „Occupy Wall Street” és az Indignados mozgalmak hívei könnyűszerrel egyeztetik anarchizmusukat és humanista multikulti moralizálásukat az emberi jogi elképzelésekkel, sőt ez utóbbit gyűléseik etikus interakciójának mindennapos zsinórmértékévé teszik, plusz a „horizontálisságukba” is beleépítik. A hegemon neoliberalizmus, miközben *de facto* a tekintélyelvűséggel kapcsolható össze, láthatóan nem képes politikai liberális elképzelések nélkül megenni, de ezt csak a büntető komplexum jóvoltából teheti meg, egész pontosan azért, mert olyan szoros a kapcsolata a büntető és fegyelmező állammal. Ez tehát a saját önfélreismerésének lényegi eleme.

Európa ismét a leggroteszkebb példával szolgál: miközben az EU-n keresztül épp alkotmányba foglalják a neoliberalizmust a jelenlegi európai demokráciák szándékolt távollétében, valamint a „létező Európai Unió” épp az Észak kihelyezett tőkéjének szemtelen adósságkezelőjévé alakul át, egyre ünnepélyesebbek az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, a Nemzetközi Büntetőbírósághoz vagy éppen az Európai Unió Bíróságához kapcsolódó emberi jogi rituálék minden – a kevésbé felvilágosult Kelet és Dél „kultúráira” vonatkozó – külpolitikai retorikával párhuzamosan. A politikai liberalizmus, pontosan az

eltérő erkölcsi világgépe miatt, a neoliberalizmus egyik legjelentősebb nyilvános támogatója volt. Ez egyike azon megjegyzéseknek, amelyeket Clarke (2008a, 2008b), illetve Bartlett (2005) szkeptikus hozzászólásai között olvastam: az individualizáció és a felelősség értékei nem kizárólagosan, de még csak nem is jelentős részben kerülnek bevezetésre.

Ennek a résznek a lezárásához még pár szót mondanék a hegemoniáról: jómagam tudatosan nem foglalkozom azzal, hogy a neoliberalizmusról szóló vitában milyen gyakran használják a fogalmat egyfajta hierarchikus módon létrehozott konszenzus értelmében. Figyelembe véve, hogy a neoliberalizmus elméletébe elsősorban a nemzetközi politikai gazdaságtanból került bele – amely egyébként a globális neoliberális rezsimre való rálátásunkat értékes művekkel gyarapítja –, ez tulajdonképp érthető is. Gill, Jessop és mások a felhalmozás és formálissá válás szintjét kutatják, amely kétségtelenül messzire helyezkedik el a hegemonia értelmezésének antropológiai finomságaitól. A gramsci-i hagyomány antropológusai (pl. Rosenberry 1994; Sider 1986; Smith 2004; Crehan 2002; Narotzky és Smith 2006; Kalb 1997, 2009a, 2009b, 2011a) ezzel szemben rögtön meglátják az egyenlenséget és a „nem-egyidejűséget”, a törekény osztályt és a politikai szövetségeket, a múlt, jelen és jövő érzeteit és a „józan ész” komplex és ingatag kifejeződéseit. Ahelyett azonban, hogy a „konszenzust” jelenítenék meg, sokkal inkább az ellentmondással, versengéssel és kétértelműséggel foglalkoznak, mindezt azonban nem a habermasi értelemben vett politikai liberalizmus uralommentes (*herrschaftsfrei*) terében teszik, hanem a nemzetközi politikai gazdaságtan művelőihez hasonlóan a léptékek közötti, vagy épp az adott léptéken belüli egyenlőtlen viszonyok pontos ismeretében.

TUDOMÁNYOS ÖKÖLHARC

Vajon akkor tényleg a büntető állam áll a neoliberális állam átalakulásának középpontjában? Hilgers Afrikát hozza fel példának, amely – Dél-Afrika kivételével – nem meglepő módon ellentmond az összehasonlításnak, annak ellenére, hogy közben Fekete-Afrika a világ egyik leginkább neoliberalizált életterének számít. Ez alapján levonhatjuk a következtetést, hogy nincs általános összefüggés. Ezzel egyet is értek, de ezen a ponton nem kívánom elfogadni egyik meglevő magyarázatot sem. A legjobb lesz, ha egy pillanatra visszatérünk Wacquant precíz megfogalmazásaihoz. Íme az egyik összefoglaló állítása, amelyet a tisztánlátás kedvéért hosszabban idézek:

„A bebörtönzöttek száma Amerikában 1973 után robbanásszerűen nőtt, e jelenség okainak feltérképezése pedig rávilágított számomra arra, hogy a jóléti intézkedések gyorsuló visszaszorulása – ami a rossz emlékű „jóléti reformhoz” vezetett 1996-ban

– és a büntető intézkedések robbanásszerű expanziója párhuzamosan haladó és egymást kiegészítő mozzanatai voltak az etnicizált szegénység büntetés általi megregulázása felé tett elmozdulásnak. Világossá vált továbbá, hogy a segélyezést szigorú adminisztratív és munkavállalási feltételekhez kötő *workfare* és az expanzív kriminalizáció (*prisonfare*) ugyanazt a kisemmizett és megszegényített réteget felügyeli, amelynek helyzete a fordista–keynesiánus egyezség felbomlása után bizonytalanodott el, és amely a kettészakadó városok megbélyegzett negyedeiben koncentrálódik. Végül pedig egyértelművé vált, hogy a posztindusztriális munkásosztály marginalizált része – amelyet morális megfontolásokból szigorú felügyelet alá kényszerítettek – az uralkodó elitek számára a teátrális beavatkozás terepét biztosítja, melynek során demonstrálhatják az állam tekintélyét, így szerevezve vissza legitimációjukat, ami az intézményesített jóléti intézkedések csorbításához vezető minden egyes lépéssel egyre csökken” (2012: 67).

A szilárd alapok megteremtése érdekében itt van két másik idézet:

„A büntető állam azért bontakozik ki azokban az országokban, amelyek a neoliberalizmus útjára léptek, mert (...) (1) kezeli az egyre mélyülő töréseket, melyeket a társadalmi bizonytalanság állandósulása idéz elő az osztálystruktúra és városi tér alsó rétegeiben; valamint (2) a „törvény és rend” jelszavának megerősítésével visszaállítja a kormányzó elitek tekintélyét, pont mikor aláaknázzá[k] azt...” (i.m.: 76).

„A büntetés-végrehajtás intézményeinek megerősítése egy téglá csupán a neoliberális *Leviatán építményében*. Ebből kifolyólag (...) konkrét, a piac által kikényszerített közpolitikai változásokkal függ össze, amelyek hozzájárultak az osztályegyenlőtlenségek mélyüléséhez, a nagyvárosi kirekesztettség fokozódásához és az etnikai ellentétek fel-tüzeléséhez, valamint a közpolitika-csinálók legitimációjának erodálásához” (i.m.: 75).

Wacquant következetes: a büntetőrendszer a neoliberális *Leviatánnak* csupán egy téglája, semmi több, és csupán az osztályok polarizálódásának politikai kezelhetőségét segíti. Ezt az érvelést erősítő további elemek a „kettészakadó városok”, az „eticizált szegénység”, a „kisemmizett és megszegényített csoportok”, az ipar leépítése („posztindusztriális munkásosztály”), valamint az állami hivatalok csökkenő legitimációja.

Nem szabad meglepődnünk azon, hogy a profi gettóetnográfus és amatőr bokszoló Wacquant – aki azért nem az a kimondott „nagydarab csávó” –, ahogy a ringben érzi magát, rögtön ökölvívó stílust vesz fel, és itt-ott erősebben be akar húzni a mondanivalójával, mint kéne. A jelenlegi vitában mind a nézők, mint a vetélytársak azt érezhetik, hogy

magát a büntetőkomplexumot akarja a neoliberalizáció „intézményi magjának” megtenni. Valójában nem ez a szándéka. Bár az energiája nagy részét láthatóan a büntetőkomplexum körbemanőverezésére fordítja, alapvetően egy ennél sokkal szélesebb víziója van a dolgokról. A büntetőpolitika mint tünet eszerint egy fontos téglá egy intézményi és államépítési projektben, de ez a projekt végső soron osztályformáló folyamatok strukturális együttesében valósul meg, amelyen és amelyen belül a neoliberalizmus kifejti a hatását, illetve amelynek ez egy kialakulófélben levő megnevezése. Ez az az osztályképző folyamat, amely során az állam az uralkodó osztályok financializált érdekeinek foglyává válik, miközben a nép számára ígért emancipációs lehetőségek ígéretét feladja – ebből kifolyólag pedig a saját áldozatai ellen fordul –, amelyre szerintem nagyon jól illik a „kentaúrállam” kifejezés, függetlenül attól, hogy a büntető indíttatás bebörtönzési hullámmá fajul-e vagy sem.

Éppen emiatt lesz az elméleti kezdőlépése – amelyen belül saját intézményi megközelítésének úgy szorít helyet, hogy a „neomarxistákat” a neoliberálisokkal boro- nálja össze a „neoliberalizmusról vallott dominánsan gazdasági alapú koncepciójuk” (egy „intézményektől megfosztott”, pusztá „gazdasági projektként” ábrázolt neoliberalizmus) alapján, és ezzel szembeállítja saját, mélységében politikai folyamatként elképzelt „tömör koncepcióját” – alapvetően félrevezető. A „gazdaságizmus” talán valóban jellemzője volt a szociáldemokraták és a feltörekvő neoliberálisok közötti ’80-as, ’90-es évekbeli párbeszédnek, ahol a neoliberálisok dominálták a politika szókészletét, „visszahúzva” az államot és „felszabadítva a gazdaságot”. Ez a neoliberális felemelkedéshez köthető első „visszahúzó” periódus, ahogy arra Peck és Tickel (2002) rámutattak. A kortárs marxistákat viszont úgy beállítani, mint akik a neoliberalizmust egy „koherens, sőt monolit egésznek” (Wacquant 2012: 69) és pusztán gazdasági projektnak tekintik? Tulajdonképpen kivel akar Wacquant vitázni? Senkit nem említ, senkire nem hivatkozik; ennél a pontnál minden referenciapont homályban marad vagy éppen irreleváns. Lényegében az ötlet, miszerint a neoliberalizmus az osztályképződés ellentmondásos, államra fókuszáló projektje, amely azt célozza meg, hogy az intézményi egyensúly az állam bal kezéről a jobb kéz felé billenjen át, már David Harvey neoliberalizmusról írott 2005-ös könyvét is áthatja, csak hogy az egyik legismertebb kortárs marxista gondolkodót hozzuk fel példaként (lásd még Harvey 2003, 2010, 2012). Ugyanígy Jessop (2002) is alapvetően az államra fókuszál, de ebben a részrehajlásban osztoznak más, kevésbé ismert marxista vagy baloldali antropológusok is (lásd például Barber et al. 2012). Ez a hidegháború felületes populizmusára emlékeztet. Ha Wacquant osztályképződésről alkotott saját – bármennyire is dinamikákra épülő, változó vagy ellentmondásos – nézőpontját akarjuk kiindulópontnak tekinteni a neoliberalizmus megalapozásához, sajnálatos módon önmagát megcáfoló eredményre jutunk, noha az osztályképződés egyébként Harvey-nál is központi szerepet játszik, és hozzá hasonlóan

egy sor másik nyugati marxista megközelítésében is fontos szerepet kap E. P. Thompson-tól Bob Brennerig és Giovanni Arrighiig. Ha Wacquant kényelmetlenül érezné magát a marxisták társaságában, feleleveníthetne egy egész seregnyi más szerzőt is, mint például Zygmunt Bauman (1982), aki a 19. századi Anglia osztályképződési folyamatainak korábbi újraértelmezésével előrevetíti az osztályjellegek elbizonytalanodásának és a népesség-többség kialakulásának mostani felfutását kísérő moralizáló és büntetéscentrikus állami folyamatok minden egyes részletét. Sok tekintetben tehát a „pauperizációról” folytatott 18. és 19. századi viták feléledésének vagyunk szemtanúi. Szeretném, hogyha Wacquant megértené, hogy az osztályokról és osztályképződésről szóló írások legnagyobb része, beleértve a legfontosabb marxista szövegeket is, már eleve a programjuknál fogva ellenzik a gazdaságra való kizárólagos összpontosítást (lásd akár a saját példámát [Kalb 1997] a témát felölelő jelentősebb művek kiterjedt elemzésével).

A teoretikus Bourdieu megelégedett a saját magára hivatkozással, és távol tartotta magát a marxista kritika nyugati hagyományaitól. A munkáit egyfelől úgy is értelmezhetjük, mint a marxizmus institutionalista tagadását, másfelől viszont megtalálhatjuk nála Marx 19. századi, tőkérről, osztályról és kizsákmányolásról írott műveinek a jóléti államok korára vonatkoztatott relacionista és kulturális szempontú kiterjesztését is. Bourdieu ugyanakkor soha nem köteleződött el azok mellett, akiknek kimondott célja volt ezen írások felrészítése és átdolgozása, akár odahaza, mint Althussernek és Godeliernek, akár nemzetközi szinten. Ez egy érthető stratégia lehetett a '68 utáni francia közéletet ismerve, ahol a bemerevedett Francia Kommunista Párt erőteljesen Moszkvához kötődött, és ahol a szervezett kommunizmus egymaga a háború utáni francia értelmiség legjelentősebb csalódásának számított. Talán még a '90-es évek elején is érthető lett volna, a berlini fal leomlása után közvetlenül, a liberális kapitalizmus hangos örömnépe idején, amikor Bourdieu sokkal jobban aktivizálódott politikailag, és teljesen új stílusban kezdett írni, kutatni és érvelni. Ellenben talán Bourdieu is más stratégiát választott volna a globalizált kapitalista válságok és az ezekkel együtt járó mobilizációs hullám 2008–2012 között eltelt időszakában.

Az ontológiai állítás tehát a következő: osztályt és osztályképződést manapság nem lehet mindössze az állami osztályozó gyakorlatok hatásának betudni olyan formában, ahogy azt Bourdieu a '70-es években tehette, vagy ahogy a '90-es években, bár kevesebb meggyőződéssel, de még mindig tette. Most, 20 évvel később, a nemzetállam és annak osztályozó mechanizmusai talán még mindig beavatkoznak a jobb üzemeltethetőség, a marginalizáció elősegítése vagy a védelem feltett szándékával – leginkább neoliberális, egyenlőtlen és fegyelmező formában –, de az igazság az, hogy az osztályképződési folyamatok nagy általánosságban már a globális kapitalizmuson belül és az által mennek végbe, és nem egy „koherens, sőt monolit projekt” formájában. Míg a francia állam és közvélemény

továbbra is fenn akarja tartani magának a jogot a folyamat feletti elsődleges fennhatóságra – ezeket a sorokat is épp egy fontos francia választás napján írom –, a valóság ezzel szemben az, hogy a gazdag államok együttese és a tőke együttese egy feszültségekkel terhelt és minden formájában részrehajló összejárás eredményeként is csak rendkívül nehezen tudja a cirkusz menetét fennakadás nélkül biztosítani, arról nem is beszélve, hogy mindezt utána hogyan lehet az egyének számára kívánatos otthonként tálni.

TÉR- ÉS IDŐBELI ELMÉLETALKOTÁS

A nyugati fordista–keynesiánus korszakot markánsan lezáró, esetlegességükkel *együtt* is túlzottan meghatározott komplex eseménysorok némelyikét nem árt, ha ennek az elemzésnek a keretében is elismételjük, mert rendszerszinten ezek szolgáltak a neoliberalizmus felemelkedésének hátterül. Az első ilyen esemény monetáris, a második a valutaárfolyamokról szól, a harmadik és negyedik pedig geopolitikai és pénzügyi jellegű. Az első a lebegő árfolyamú pénzre való kora '70-es évekbeli áttérés az után, hogy az USA nem tudta többé garantálni a dollár aranyra válthatóságát, és ez a Bretton Woods-i nemzetközi rendszer összeomlásához (ide jó példa Gill 1993; Gowan 1999), illetve annak a privatizált pénzcserinélő rendszernek a kialakulásához vezetett, amelynek a nyugati kapitalizmus finanszírozásában volt szerepe (McNally 2010). Történelmileg szorosan ide kapcsolódik, még ha analitikusan távolinak is tűnhet a második esemény, a háború utáni fordista túltermelési válság az infláció rendszerszintűvé válásával és a munkaerő rendszeren keresztül történő mobilizációjával. Csúcspontjukra érve ezeket a folyamatokat csak az 1979-es Volcker-sokk⁴ tudta visszarántani a dollár kamatlábának háromszorosára emelésével. És megint csak ide kapcsolódik a harmadik, a keynesi korszak tetőpontján tapasztalható magas kereslet, amely lehetővé tette a globális Dél termelőinek az összefogást (pl. az OPEC formájában), ezzel pedig azt, hogy a harmadik világbeliekre nézve méltányosabb megegyezések szülessenek a világgazdaságban, és hogy az általuk termelt áruk – elsősorban az olaj – csereértéke mind nagyobbá váljon (Arrighi és Silver 1999). Ez utóbbi vonta maga után a negyedik fontos eseményt, a nyugaton kívüli bevételek váratlan megnövekedését, például olajkitermelő állami oligarchiák – mint amilyen a Szaúdi-dinasztia – esetében, ez viszont az alulfejlett otthoni gazdaságuk hiányzó tőkefelszívó képességének és az USA kőolajválság miatti katonai fenyegetésének köszönhetően ahhoz vezetett, hogy a New York-i befektetési bankok kezdték visszaforgatni a globális tőketöbbletet, és az USA

4 Az USA '70-es évekbeli stagflációs válságának megoldását jelentő drasztikus kamatlábemelés, amit az amerikai jegybank szerepét betöltő Federal Reserve (Fed) élén álló Paul Volcker hajtott végre – *a ford.*

vált a második és harmadik világnak nyújtott dollárkölcsonök közvetítőjévé és kezesévé is. A Volcker-sokk ezek után egyszerűen megháromszorozta a globális Dél és Kelet adósságterheit is, fizetéseképtelenséget idézve elő, valamint a washingtoni konszenzus⁵ stílusú neoliberális „globális kormányzás” felerősödését.

A többletfelhalmozás, a *haute finance* újrafелеmelkedése, az újraelosztásra irányuló növekvő népi igény és a '70-es évek gyorsuló ütemű rendszerszintű eladósodása – máshogy fogalmazva a kapitalizmus, mint globális tőkefelhalmozási rendszer problémái – voltak részei annak a környezetnek, ahol a neoliberalizmus mint egy egyre hitelesebb és szakmailag is megalapozott gondolati kör felütötte a fejét, és egyik területen a másik után legitimálta a problémák megoldását egy a tőke kezelői számára nagyon is kívánatos módon. A mikroökonómia és a nagypolgári etika kombinációjaként arra használták, hogy (1) megküzdjön a stagflációval, a munkaerő lázadozásaival és jóléti elvárásaival; (2) adósság-visszafizetési stratégiákat dolgozzon ki a globális Észak (az Egyesült Királyságnak 1976-ban, New Yorknak 1975-ben), Dél és Kelet eladósodott (ön)kormányzatainak, miután az IMF és a Világbank a *haute finance* államadósság-finanszírozó vállalatává alakult; valamint (3) a '90-es és 2000-es évek (szociáldemokrata) „reformjai” alatti kibontakozó fázisban átvilágítsa, „felelősebbé tegye” és „modernizálja” a közszolgáltatásokat és az igényjogosultakat. Az első forma Pinochettel, Thatcherrel és Reagannal jellemezhető, a második a washingtoni konszenzussal, a harmadik talán leginkább Giddensszel és Blairrel, bár a holland szocdemek voltak az elsők, Clinton pedig messzebbre ment el.

Mintha ugyanez lenne ma is, mégis fontos meglátni a különbséget a '70-es, '80-as évek és 2008–2012 között, különösen a Dél és Kelet, illetve a Nyugat között megfordult szerepeket, az államadóssághoz hozzácsapódott méretes magánadósságok halmazát, valamint a nyugati bankrendszer finanszírozási kontextusba helyezett nagymértékű fizetéseképtelenségét a fiktív felhalmozás irányába fordulással együtt.

Ezt a különbséget, a kialakulásával együtt, az egészében szemlélte, de a neoliberalizmust is szilárdan magába foglaló geokapitalizmus tudja megmagyarázni. A nyugati tőke exportja már a '70-es évek vége felé igen hevesen zajlott, elsősorban Latin-Amerika, Szingapúr és Hongkong irányába. De a valódi geokapitalista áttörést a szocialista világrend összeomlása hozta magával: 1989 után Eurázsia térképének korábbi „vörös” foltjai részben a marxizmusnak is köszönhetően erős és egybefüggő modern államokként tértek magukhoz, és bár fokozatosan és eltérő előfeltételekkel, de integrálódtak a nyugati rendszerbe.

⁵ John Williamson közgazdász kifejezése az amerikai fővárosban székelő globális pénzügyi intézmények (IMF, Világbank) által a '90-es években „konszenzusosan” elvárt kritériumokra, amelyek teljesítését pénzügyi segítségben részesítendő, többségében harmadik világbeli országoknak szabtak feltételül. A washingtoni konszenzus azóta a neoliberális reformokra alkalmazott egyik leggyakoribb összefoglaló elnevezés – *a ford.*

Az itteni eliteket részben a visszafizethetetlen kölcsönök motiválták (kelet-közép-európai országok), részben az ipari stagnálás (Szovjetunió), a politikai stagnálás (India), valamint a hazai felhalmozást lehetővé tevő nem balos módszer keresése a Mao utáni érában, a globalizálódó nyugati gazdaság keretei között (Kína). A nyugati tőke munkaerőt hajszoló, illetve spekulatív célú befektetéseinek 1995 utáni soha nem látott mértékűre duzzadó áramlása bekötötte Közép- és Kelet-Európát, Kínát, Dél- és Délkelet-Ázsiát a nyugati kínálat hálózataiba. Ezzel a globális termelőcsarnok közvetlen foglalkoztatottjainak száma megháromszorozódott, a munkaerő rendszerszintű költségei csökkenésnek indultak, az infláció hanyatlott, a nyugati tőke bevételei és megtérülése pedig megugrottak. Egyúttal azonban az amerikai és európai társadalmi-gazdasági rendszer elvesztette ipari jellegét, posztindusztriálissá vált, ráadásul felgyorsult és általánossá vált a nyugati munkaerő egyes szegmenseinek polarizálódása, bizonytalan létkörülmények közé kerülése (*precariatisation*) és pauperizálódása, beleértve a városok kettős jellegének kialakulását.

Amíg a neoliberalizmus önmagát folytonosan egy középosztály-teremtő projekt-ként hirdette, és ennek megfelelő támogatást kapott a feltörekvő középosztályok részéről, addig idővel ezt a célkitűzését láthatóan elbukta, bár ez más-más helyeken az anyagi és ideológiai fejlettségtől függően eltérően történt. A bukás oka nyilvánvaló: az OECD-országokban a késő '70-es évektől kezdve a termelékenység növekedéséből gyakorlatilag teljes egészében a tőke tulajdonosai profitáltak, a munkabérek ez idő alatt stagnáltak (Harvey 2005; Reich 2010; McNally 2010). Egy széles munkaerőprés alakult ki, amelyhez hozzáadódott a növekvő és egyre finanszírozottabb járadékos gazdaság. Elsőre ezt még felülről irányított osztályharccal és neoliberális politikákkal kellett nyugaton bevezetni, de aztán a globalizálódott kapitalizmus robotpilótára kapcsolt és új, rendkívül jövedelmezően kizsákmányolható munkásosztályokra lelt máshol, a lefelé irányuló nyomást pedig világszerte fenntartotta a láthatatlan kéz segítségével. A munkaerőprés beépült a finanszírozásba is, ahogy a tőke egyre növekvő, és a megtorpanó kereslet miatt az anyagi termelésbe egyre kevésbé jövedelmezően befektethető mennyisége szükségszerűen spekulatív értékesítési lehetőségeket teremtett. A munkaerő kényszerítő eszköztárainak tengerentúli hasonló – például német vagy kínai – példái szintén olyan bevételeket teremtettek, amelyeket vissza lehetett forgatni a nyugati pénzügyi masinába, elsősorban azért, hogy a kiadásokhoz képest rendre túlköltekező kormányzatokat finanszírozzanak. A spekulatív alapok egy formája azoknak a nyugati polgároknak nyújtott kölcsönök képében tért vissza, akik az egyre kevésbé kielégítő keresetüket szerették volna így kompenzálni. Makroszinten ez természetesen az egész rendszerre kiterjedő buborékokat és turbulenciákat okozott. Miközben a bankok túl nagyok lettek ahhoz, hogy csődbe menjenek, és gyakran a GDP két-háromszorosa is szerepelt a mérlegükben, az államokat és népeiségüket gyakorlatilag „foglalyl ejtette” a pénzügyi osztály, és a társadalmi, valamint a gazdasági környezet is egyre inkább

a fiktív felhalmozástól vált függővé. Neoliberális ötletek, gyakorlatok és állami praktikák érintettek ebben a végeredményben, de ennél többről nincs szó. A válság végeredményben mégiscsak egy geokapitalista válság és a munkaerő válsága, nem pedig a neoliberalizmusé. Pont ez az, amiért a neoliberalizmus most bosszút akar állni: állampolgárok és államok egyaránt arra fognak kényszerülni, hogy kifizessék a hitelezőiket, akár csak a '70-es évek végén és a '80-as években.

Míg a neoliberalizmus, ahogy a jog is, a kormányzás egy formális kerete, addig a kapitalizmus maga az a viszonyokra épülő, tágabb erőter, amely azt fenntartja, mozgásba hozza és uralja. Eric Wolf, aki a kapitalizmus ilyen típusú megközelítése mellett kötelezte el magát, egy figyelemre méltó megkülönböztetést is tesz a taktikai és strukturális hatalom között (1990). Ez a megkülönböztetés egyben a tér- és időbeli hatósugarban is különbséget jelent: a taktikai hatalom a modernitás során elsősorban a nemzetállamok kezében összpontosult, amelyek történelme és formái nem függetlenek a világkapitalizmus által szabadjárja engedett tér- és időbeli erőktől. A globalizálódó kapitalizmus a nagy, ámde jól elhelyezett narratíva mintájára, amely az egyes konkrét neoliberalizmusok kisebb és sűrűbben elhelyezkedő narratíváját irányítja, lerombolta a népszuverenitás és az emancipáció történelmileg a nemzetállamhoz köthető ígérétét. Mindezt a legkülönbélebb „fentről vagy alulról” jövő erők kombinációjaként hajtotta végre, az egyes államok által a kifejlődő rendszerben történetileg betöltött réstől, valamint a saját belső megosztottságtól és a kultúra és osztály összjátékától függően. Ezek azok a történetek, amelyeket én strukturált eshetőségeknek nevezek; nincsen fix strukturális erők általi túlzott meghatározottság, de a teljes véletlenszerűség vagy kaotikusság is ki van zárva. Részint kitalálható, részint meglepő mintákat vehetnek fel, amelyeknek együttes végeredménye segít új mintákat kialakítani és újabb meglepetéseket kiötlöni. A mintázatok által nyújtott meglepetéseket a wolfi típusú strukturális hatalom és a taktikai erőterek dialektikus és történeti összekapcsolódása adja, amely rendszerszinten strukturált, de mégis történelmi szükségszerűségből fakadóan nyitott utakat kínál. Ez az, amire Peck és Theodore (2012) is céloznak a tér- és időbeli elméletalkotásról alkotott fontos gondolatukkal, amely az egyenlőtlen fejlődés egy folyamatán belüli „megkülönböztető jelleggel megmintázott változatos formációkat” veszi figyelembe (lásd még Brenner et al. 2010).

Hilgersnek a neoliberális büntetőállamra vonatkozó afrikai kivételét részben megmagyarázza az afrikai államok pusztán sebezhetősége, amelynek oka a súlyos adóssághalmazban és a birodalmi módszerekkel felülről irányított „strukturális kiigazításokban” rejlik. Mindez Hilgers számára gyakorlatiasan összefoglalja a neoliberalizmus kontinensen tapasztalható dinamikáját (érdekes kivételekkel). Valójában az állam bürokratikus képességeinek az IMF intervencióit követő majdnem teljes körű lecsökkenése, amely súlyosan nehezedik az iparosodás és társadalomszabályozás – ennél fogva a „veszélyes osztály” kordában tartásának ígérétével könnyedén mozgósítható széles városi közép- vagy

munkásosztályok – leülepedett előtörténetének hiányában szenvedő törékeny posztkolonialis országokra, okozza a „kivételt”. A prekariátus alkotja a többséget, és a patrimonializmus politikája sok szükségletükre választ ad: ugyanakkor az „autochtóniára” utalva Hilgers azt is megjegyzi, hogy nem mind ugyanannak az etnikai csoportnak a tagjai, és nem tudnak mind helyi kötődést és patrimonialis célkitűzéseket felmutatni. Ong és Collier assemblage-ai (2004; lásd még Ong 2006), amelyek más hagyományokból eredő, korábbi formákkal házásított kompakt neoliberális hatalmi technológiákat vonultatnak fel, nem véletlenül terepmunkájuk célpontjairól, a nyugati kapitalizmus és a transznacionális liberalizmus szemszögéből is meghatározó két, majdnem legszuverénebb helyről bukkannak elő: Oroszországból és Kínából. Ezek nem valódi meglepetések, hanem előre várt kivételek, amelyek nem globális szabályszerűségeket akarnak megcáfolni. Térben és időben eltérő helyszínek más és más elméleti víziókat ihletnek. Peck és Theodore azonban joggal bizonygatják, hogy az ő ihletük forrásai nem elszigetelt történelmek. Ezek ugyanis mind belegabalyodnak a 21. századi globális kapitalizmus egyenlőtlen kialakulásába és ellentmondásos „együvé fragmentálódásába”, amely kapitalizmus jelen pillanatban neoliberaisabb, nagyobb társadalmi szakadékokat generál, kevésbé demokratikus, kevésbé elszámoltatható és kevésbé ellenőrizhető – hogy a civilizálhatóságáról ne is beszéljünk –, mint amennyire azt az emberiség többsége elfogadhatónak találná.

Fordította: Pintér Ádám

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arrighi, Giovanni – Silver, Beverly (1999): *Chaos and governance in the world system*. University of Minnesota Press.
- Barber, Pauline – Leach, Belinda – Lem, Winnie (szerk.) (2012): *Confronting capital*. Routledge.
- Barnett, Clive (2005): The consolations of 'neoliberalism'. In: *Geoforum*, No. 36.: 7–12.
- Bauman, Zygmunt (1982): *Memories of class: the pre-history and the after-life of class*. Routledge.
- Brenner, Neil – Peck, Jamie – Theodore, Nik (2010): Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways. In: *Global Networks*, No. 10.: 182–222.
- Clarke, John (2008a): Living with/in and without neo-liberalism. In: *Focaal – European Journal of Anthropology*, No. 51.: 135–147.
- Clarke, John (2008b): Reply: power, politics, and places – what's not neo-liberal? In: *Focaal – European Journal of Anthropology*, No. 51.: 158–160.

- Collier, Stephen J. (2012): Neoliberalism as big Leviathan, or ...? A response to Wacquant and Hilgers. In: *Social Anthropology*, No. 20.: 186–195.
- Crehan, Kate (2002): *Gramsci, culture and anthropology*. Pluto.
- Eriksen, Thomas H (2012): Living in an overheated world: otherness as a universal condition. In: *Otherness: a multilateral perspective*. Szerk.: Yi Sencidiver, S. Yi – Beville, Maria – Lauritzen, Marie. Peter Lang: 239–260.
- Friedman, Kajsa E. – Friedman, Jonathan (2008a): *Modernities, class, and the contradictions of globalization. The anthropology of global systems*. Altamira Press.
- Friedman, Kajsa E. – Friedman, Jonathan (2008b): *Historical transformations. The anthropology of global systems*. Altamira Press.
- Gill, Stephen (szerk.) (1993): *Gramsci, historical materialism and international relations*. Cambridge University Press.
- Gingrich, André – Banks, Marcus (szerk.) (2005): *Neo-nationalism in Europe and Beyond: perspectives from social anthropology*. Berghahn Books.
- Glick-Schiller, Nina – Fouron, George (2003): Killing me softly: violence, globalization, and the apparent state. In: *Globalization, the state, and violence*. Szerk.: Friedman, Jonathan. –Altamira: 203–249.
- Gowan, Peter (1999): *The global gamble: Washington's Faustian bid for world dominance*. Verso.
- Hall, Stuart – Critcher, Chas – Jefferson, Tony – Clarke, John N. – Roberts, Brian (1978): *Policing the crisis: mugging, the state and law and order*. Palgrave Macmillan.
- Harvey, David (2003): *The new imperialism*. Oxford University Press.
- Harvey, David (2005): *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Harvey, David (2010): *The enigma of capital and the crisis of capitalism*. Profile Books.
- Harvey, David (2012): *Rebel cities*. Verso.
- Hilgers, Mathieu (2012): The historicity of the neoliberal state. In: *Social Anthropology*, No. 20.: 80–94.
- Holmes, Douglas R. (2000): *Integral Europe: fast capitalism, multiculturalism, neo-fascism*. Princeton University Press.
- Jessop, Bob (2002): *The future of the capitalist state*. Polity Press.
- Kalb, Don (1997): *Expanding class: power and everyday politics in industrial communities, the Netherlands 1850–1950*. Duke University Press.
- Kalb, Don (2000): Localizing flows: power, paths, institutions, and networks. In: *The ends of globalization: bringing society back in*. Szerk.: Kalb, Don – van der Land, Marco – Staring, Richard – Van Steenberghe, Bart – Wilterdink, Nico. Rowman and Littlefield: 1–32.

- Kalb, Don (2005): From flows to violence: politics and knowledge in the debates on globalization and empire. In: *Anthropological Theory*, 5.: 176–204. [Magyarul: A folyamatoktól az erőszakig: politika és tudás a globalizációról és birodalomról szóló vitákban. In: *Globalizáció és fejlődés: kritikai fejlődéstanulmányok*. Szerk.: Scheiring Gábor – Boda Zsolt. ÚMK, Végegylet.: 18–52. 2010.]
- Kalb, Don (2009a): Conversations with a Polish populist: tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism (and beyond). In: *American Ethnologist*, No. 36.: 207–223.
- Kalb, Don (2009b): Headlines of nationalism, subtexts of class: Poland and popular paranoia, 1989–2009. In: *Antropologica*, No. 51.: 289–300.
- Kalb, Don (2011a): Introduction: headlines of nation, subtexts of class: working class populism and the return of the repressed in neoliberal Europe. In: *Headlines of nation, subtexts of class: working class populism and the return of the repressed in neoliberal Europe*. Szerk.: Kalb, Don – Halmai Gábor. Berghahn Books: 1–63.
- Kalb, Don (2011b): A folyamatoktól az erőszakig: politika és tudás a globalizációról és birodalomról szóló vitákban. In: *Globalizáció és fejlődés: kritikai fejlődéstanulmányok*. Szerk.: Scheiring Gábor – Boda Zsolt. ÚMK, Végegylet.: 18–52.
- Kalb, Don – Halmai Gábor (szerk.) (2011): *Headlines of nation, subtexts of class: working class populism and the return of the repressed in neoliberal Europe*. Berghahn Books.
- Kalb, Don – Tak, Herman (szerk.) (2005): *Critical junctions: anthropology and history beyond the cultural turn*. Berghahn.
- McNally, David (2010): *Global slump*. Penguin.
- Moore, Henrietta L. (2011): *Still life: hopes, desires and satisfactions*. Polity Press.
- Narotzky, Susana – Smith, Gavin (2006): *Immediate struggles: people, power, and place in rural Spain*. University of California Press.
- Nonini, Donald: *Corporate states and repressive ententes*. Kiadatlan kézirat.
- Peck, Jamie – Theodore, Nik (2012): Reanimating neoliberalism: process geographies of neoliberalization. In: *Social Anthropology*, No. 20.: 177–185.
- Peck, Jamie – Tickell, Adam (2002): Neoliberalizing space. In: *Antipode*, No. 34.: 380–404.
- Ong, Aihwa (2006): *Neoliberalism as exception: mutations in citizenship and sovereignty*. Duke University Press.
- Ong, Aihwa – Collier, Stephen J. (szerk.) (2004): *Global assemblages: technology, politics and ethics as anthropological problems*. Wiley-Blackwell.
- Reich, Robert B. (2011): *Aftershock: the next economy and America's future*. Thorndike Press.

- Roseberry, William (1994): Hegemony and the language of contention. In: *Everyday forms of state formation: revolution and negotiation of rule in modern Mexico*. Szerk.: Joseph, Gilbert M. – Nugent, Daniel. Duke University Press.
- Sider, Gerald M. (1986): *Culture and class in anthropology and history: A Newfoundland illustration*. Cambridge University Press.
- Smith, Gavin (2004): Hegemony: critical interpretations in anthropology and beyond. In: *Focaal – European Journal of Anthropology*, No. 43.: 99–122.
- Smith, Gavin (2011): Selective hegemony and beyond-populations with “no productive function”: a framework for enquiry. In: *Identities: Global Studies in Culture and Power*, No. 18.: 2–38.
- Wacquant, Loïc (2012): Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. In: *Social Anthropology*, No. 20.: 66–79.
- Wolf, Eric (1990): Facing power. In: *American Anthropologist*, No. 92.: 586–596.